CZU: 316.6:659.122 **DOI:** https://doi.org/10.5281/zenodo.7350489

CLASIFICAREA REPREZENTĂRILOR SOCIALE: CATEVA REFLECȚII ȘI DEZBATERI TEORETICE

Natalia COJOCARU
Republica Moldova

În contextul studiilor privind reprezentările sociale (RS), clasificarea propusă de S.Moscovici, pare să fi fost mai puțin în atenția cercetătorilor din domeniu, existând relativ puține studii care fac referire la această clasificare. Însă, chiar și atunci când este menționată, cercetătorii se rezumă doar la o succintă descriere a studiului din 1988, în care S.Moscovici prezintă lapidar această clasificare și la care nu a mai revenit ulterior pentru a o dezvolta. Dacă în primii ani această clasificare a fost oarecum „abandonată", în ultimii ani este readusă în atenția cercetătorilor, suscitând dezbateri legate de faptul dacă putem să vorbim de trei tipuri distincte, așa cum au fost descrise de S.Moscovici, sau de trei etape diferite în evoluția unei RS, în funcție de transformările contextului sociopolitic și a dinamicilor intergrupale. Deși mai puțin abordate în cadrul unor studii empirice, credem că tipurile de RS identificate de S.Moscovici permit o mai bună înțelegere a interacțiunilor intergrupuri și a controverselor sociale. În contextul acestei discuții, ne propunem să analizăm câteva aspecte privind modul în care sunt conceptualizate tipurile de RS și care sunt cele mai importante dezbateri teoretice.

Cuvinte-cheie: *clasificarea reprezentărilor sociale, reprezentări hegemonice, reprezentări emancipative, reprezentări polemice.*

TAXONOMY OF SOCIAL REPRESENTATIONS: SOME THEORETICAL FINDINGS AND DEBATES

In the context of social representations' (SR) studies, the taxonomy proposed by S.Moscovici seems to have been less in the attention of researchers in the field, as there are relatively few studies that address it. But, even when it is mentioned, the researchers limit themselves to a short description of the study from 1988, in which S.Moscovici presented this taxonomy only briefly and which he did manage to further develop. If in the first years this taxonomy was somewhat "abandoned", in recent years it has been brought back to the attention of researchers, raising debates about whether we can speak of three distinct types, as described by S.Moscovici, or of three different stages in the evolution of a SR, depending on the transformations of the sociopolitical context and intergroup dynamics. Although less addressed in empirical studies, we believe that the types of SR identified by S.Moscovici allow a better understanding of intergroup interactions and social controversies. In light of these considerations, we aim to analyse particular aspects regarding how the types of SR are conceptualized and what are the most important theoretical debates.

Keywords: *taxonomy of social representations, hegemonic representations, emancipated representations, polemic representations.*

„That social representations are full of paradoxes is very true. However, it seems to me it is these paradoxes which can allow for further development and articulation of the theory"/
„Faptul că reprezentările sociale sunt pline de paradoxuri este adevărat, fără îndoială. Însă, tocmai aceste paradoxuri pot contribui la dezvoltarea și rafinarea teoriei de-a lungul timpului"
(K.K. Bhavnani, 1993)

Introducere

Cercetările din domeniul RS s-au axat în mod special asupra clarificării modului de organizare și structurare a conținutului unei RS și mai puțin asupra identificării unor tipuri de reprezentări. S.Moscovici [1] propune o asemenea clasificare, evidențiind, în funcție de relațile intergrupuri și de gradul de împărtășire socială, trei tipuri: *RS hegemonice, RS emancipative* și *RS polemice*[10]. Primul tip exprimă conținuturi consensuale pentru întreaga societate, celelalte două sunt rezultatul circulației cunoașterii și aparțin unor subgrupuri care se pot afla sau nu în relații conflictuale cu restul societății. Se constată, totuși, că Moscovici oferă doar o descriere succintă și din motive pe care nu le cunoaștem nu a mai revenit ulterior la această clasificare. Analizând literatura de specialitate constatăm că, deși clasificarea este menționată și/sau aplicată în studiile din domeniu, se remarcă relativ puține încercări de a dezvolta acest subiect. Astfel, această clasificare a rămas cumva în umbra unor dezbateri teoretice ale momentului.[11] Însă, clasificarea este extrem de sugestivă și credem că merită dezvoltări ulterioare.[12]

Reprezentări hegemonice, reprezentări emancipative și reprezentări polemice

În opinia lui S.Moscovici, ***RS hegemonice*** sunt dominante, uniforme,

[10] În literatura de specialitate putem întâlni studii în care se folosesc termeni oarecum similari: de ex., RS hegemonice mai pot fi numite *reprezentări dominante* (Joffe), respectiv, cele polemice – *reprezentări contestate* (Augustinos și Penny), *reprezentări problematice* (Wagoner) sau *reprezentări controversate* (De Rosa *et al.*) ș.a.

[11] În fond, S.Moscovici a dorit în primul rând să răspundă criticilor aduse de G.Jahoda și, probabil, mai puțin să ofere o clasificare elaborată a RS. Poate acesta ar fi și unul din motivele că, cel puțin în primul deceniu după apariția articolului, această clasificare nu a trezit interesul cercetătorilor și nici nu a fost dezvoltată ulterior de S.Moscovici.

[12] Doi ani mai devreme, în 1986, S.Moscovici propune o altă clasificare: „RS închise" (eng. closed social representations) – conținutul cărora poate fi identificat în forme unitare și similare la întreaga populație, „RS critice" (eng. critical social representations) – conținutul cărora poate fi mai mult sau mai puțin similar la toată populația, dar care poate avea semnificații diferite și chiar opoziționale pentru diferite categorii sociale și „RS deschise" (eng. open social representations) – care sunt dispersate în conținuturi diferite la diferite categorii sociale, iar pentru a le regăsi coerența trebuie să fie combinate (*apud* de Rosa, 1994; Galii *et al.*, 2009). Unii autori (de ex., Pop, 2012) consideră că putem identifica similarități între clasificarea propusă în 1986 și cea din 1988: „RS închise" ar fi similare cu cele hegemonice, „RS critice" – cu cele polemice, respectiv, „RS deschise" – cu cele emancipative.

coercitive și sunt împărtășite de un grup majoritar (un partid, o comunitate sau o națiune) sau sunt impuse de un grup dominant. Ele nu sunt formate în cadrul grupului, ci sunt transmise în conținuturi deja prestabilite. Sunt reprezentări consensuale, indiscutabile și prevalează în majoritatea practicilor grupului. Sunt similare ideologiilor sau reprezentărilor colective și rămân relativ neschimbate un timp îndelungat. Făcând referire la teoria nucleului central, Howarth [2] consideră că RS hegemonice corespund mai curând nucleului central, unde se află elementele cele mai stabile din structura unei RS, elemente care sunt determinate istoric și ideologic, ceea ce face ca aceste reprezentări să fie extrem de rezistente la schimbare de-a lungul timpului. Aceste reprezentări definesc identitatea unui grup și legitimează ierarhiile sociale, relațiile de putere și dominare [3]. Respectiv, în termenii identității sociale, afilierea la un grup social semnifică în același timp și acceptarea RS hegemonice ale acelui grup [4].

Liu *et al.* [5] menționează că RS hegemonice se întâlnesc în special în societățile omogene, în care conflictele integrupuri sunt reduse. Exemple de studii care analizează RS hegemonice ar fi: reprezentarea istoriei din manualele școlare [6], reprezentarea genului la copiii [Duveen și Llord, 1993, *apud* 7] sau reprezentarea sionismului [8].

RS emancipative, scrie S.Moscovici, corespund intereselor unui grup minoritar care, în timp, ar putea fi acceptate la scară largă. Deși pot fi într-un fel autonome, nu intră în contradicție cu cele hegemonice [9]. Sunt viziuni complementare cu referire la un anumit fenomen, ale unor subgrupuri din cadrul unei societăți, care circulă la nivel social fără a intra în conflict unele cu altele și fără a crea disensiuni la nivelul relațiilor integrupuri. Un exemplu ar putea fi reprezentările științifice despre boală care sunt treptat preluate şi acceptate de populaţie. Acest tip este ilustrat de Moscovici prin studiile despre RS a bolii mentale realizate de D.Jodelet și C.Herzlich. În cazul acestei RS, experiența și viziunile medicilor, ale personalului paramedical, se împletesc cu cele ale oamenilor simpli. RS emancipative se dezvoltă într-un context de cooperare intergrupuri, constată Vala *et al.* [10].

Respectiv, ***RS polemice*** sunt reprezentările ce apar în cadrul unui conflict social și sunt determinate de relațiile intergrupuri antagoniste. Deseori sunt exprimate ca un gen de dialog cu un interlocutor imaginar. RS polemice apar în cadrul unui context intergrupuri tensionat și, dat fiind natura conflictuală a acestora, nu sunt împărtășite de întreaga societate. Ele reprezintă încercarea unui grup minoritar de a schimba reprezentările hegemonice, având un rol esențial în producerea schimbărilor sociale [11]. După Liu *et al.* [12], RS polemice sunt deja un indicator al conflictelor sociale și, spre deosebire de cele hegemonice, apar în cadrul societăților neomogene. RS polemice ale grupurilor

în conflict se fundamentează pe ancorări diferite, opuse, care se exclud reciproc [13]. La nivel societal, aceste reprezentări pot avea mai curând un statut periferic, marginal, fiind considerate niște viziuni care nu merită a fi luate în considerare [McCright, 2007, *apud* 14]; în acest sens, RS polemice se prezintă și ca un mod de contestare a statusului unui grup într-o societate [15].

RS polemice se transmit prin mecanisme tipice procesului de propagandă. Propaganda, subliniază Moscovici, este un mod de exprimare a unui grup aflat în conflict cu alte grupuri sociale și este orientată spre acțiune și mobilizare. Autorul opinează că RS polemice sunt fundamente în primul rând pe *credințe* și ilustrează acest gen de reprezentare prin RS a marxismului în Franța – există diferite versiuni în funcție de relațiile dintre diferite grupuri, de ex., dintre comuniști și liberali. Un alt exemplu, prezentat de Ben-Asher [16], este RS a serviciului militar naval în Israel (elementele polemice fiind legate de riscurile la care se expun militarii din serviciul naval care își desfășoară activitatea în apele poluate ale râului Kishon).

Howard [17] vorbește despre diferența dintre RS hegemonice și alte tipuri de reprezentări, pe care autoarea le numește „opoziționale", această contrapunere reflectând relațiile din cadrul societății (cine domină și cine este dominat). Tot în acest context, Deaux și Villey [18] susțin că faptul dacă o RS este considerată emancipativă sau polemică, are profunde implicații asupra relațiilor intergrupuri și asupra modului în care membrii unui grup social se percep pe ei înșiși în raport cu alte grupuri.

În cadrul unui studiu [19], fără a ne propune o clasificare anume, ci doar în scop empiric (cu referire la sursele de date din care am „extras" conținutul reprezentațional), am diferențiat două tipuri: ***„RS transmise"*** și ***„RS trăite"***. Primul tip se referă la RS derivate din conținuturi furnizate de surse mass media, iar cel de-al doilea – din istorii orale, obținute din interviurile cu participanții la studiu. În acest sens, considerăm că „RS transmise" ar fi într-un fel similare cu cele hegemonice din clasificarea lui S.Moscovici, iar cele „trăite", în funcție de relațiile și comunicarea intergrupuri, respectiv, de gradul de conflictualitate pe care îl pot genera la nivel social, ar putea fi încadrate fie în categoria celor emancipative, fie a celor polemice.

S.Moscovici mai constată că, în societățile moderne, RS sunt în mod frecvent mai curând *emancipative* (în cazul unui schimb liber de idei și informații dintre grupurile sociale) sau *polemice* (în cazul unui conflict dintre grupurile sociale cu viziuni antagoniste), respectiv RS hegemonice sunt asociate cu stabilitatea la nivel social, iar RS emancipative și cele polemice – cu schimbarea socială. În același timp, menționează Moscovici, societățile moderne se caracterizează de o diversitate de grupuri sociale, care dezvoltă reprezentări despre sine și ceilalți, numite „reprezentări alternative", care, după Gillespie [20], pot fi

contradictorii, polemice, contestate în diverse interacțiuni sociale. Reprezentările alternative nu sunt propriu-zis RS ale altor grupuri, ci conținuri reprezentaționale atribuite unui *Altul social*, real sau imaginar. În asemenea cazuri, scrie Gillespie, membrii unui grup utilizează diverse „bariere semantice" care pot limita sau chiar bloca comunicarea cu alții. În mod similar, Wertsch [2002, *apud* 21] argumentează cum reprezentările alternative ale unui grup privind trecutul ingroup-ului sunt integrate în conținutul reprezentațional exprimat de acest grup. Astfel, conținutul reprezentării se exprimă fie „dialogic" (în acest caz reprezentările alternative sunt integrate într-un gen de dialog cu un altul imaginar), fie „monologic" (în acest caz, reprezentările alternative sunt recunoscute, însă sunt trecute „sub tăcere").

Categorii separate, etape în evoluția unei reprezentări sau mod diferit de exprimare?

Principala dezbatere legată de clasificarea RS este dacă putem totuși vorbi de trei categorii separate: *hegemonice*, *emancipative* sau *polemice* sau de o evoluție a unei RS în proces de formare. Unii autori admit că sunt trei categorii distincte, alții, dimpotrivă, cred că mai curând sunt niște etape în dinamica unei RS sau chiar un mod de exprimare diferit pentru aceeași reprezentare, dar în contexte diferite.

De exemplu, Breakwell [2001, *apud* 22] se întreabă dacă putem vorbi de trei tipuri distincte sau de trei etape diferite în formarea și evoluția unei reprezentări. RS polemice sunt reprezentări concurente ale unor grupuri aflate în conflict și vor avea acest statut atât timp cât persistă conflictul, însă dacă contextul se schimbă și conflictul integrupuri nu mai este actual, atunci cel mai probabil RS polemice se transformă în RS emancipative, admite autoarea. Totuși, ulterior, în cadrul unui studiu privind RS a hazardului și a riscului, Breakwell acceptă că ar fi trei categorii separate.

Rouquette [1994, *apud* 23] sugerează că orice RS este caracterizată de conținuturi polemice, iar conflictul intergrupuri este, în fond, un „conflict între reprezentări". De aceeași părere este și Duveen [2000, *apud* 24] – dinamica relațiilor integrupuri este marcată de încercarea diferitor grupuri de a legitima un statut hegemonic al unor RS. Ideea unor tipuri separate este respinsă și de Liu [25] sau Lahlou [26], care vorbesc de traiectoria unei aceleiași reprezentări la diferite etape ale formării acesteia. Tot în același context, Muchi-Faina [2004, *apud* 27] consideră că mai curând putem vorbi de trei moduri diferite de împărtășire a unei RS: o reprezentare poate fi în același timp și hegemonică, și emancipativă, și polemică, dat fiind antinomiile din conținutul unei RS.

Traiectorii ale reprezentărilor sociale în contexte intergrupuri opoziționale

O problemă care necesită un studiu aprofundat se referă la dinamica și tensiunile ce apar în procesul impunerii unor RS, care pot să devină

hegemonice, și la trecerea „sub tăcere" a reprezentărilor opoziționale (polemice); cu alte cuvinte, cum sunt marginalizate anumite versiuni ale realității [28]. RS se dezvoltă și se transformă de-a lungul timpului, chiar și reprezentările hegemonice (dominante) sunt supuse contestării și sunt reformulate în discursurile cotidiene [29]. Reieșind din asta, un alt subiect de interes ar mai fi și: cât timp o reprezentare polemică rămâne *polemică*?

În aceeași ordine de idei, e necesar de analizat cum și în ce condiții ideologice este posibilă transformarea RS polemice în RS hegemonice; ce se întâmplă cu RS polemice care nu ating un statut hegemonic; cum sunt negociate RS polemice la nivel intergrupal și societal? Am putea presupune că RS polemice vor fi negociate până se va produce o anumită consensualitate socială, fiind acceptate de majoritate și chiar să devină hegemonice sau vor rămâne în registrul temelor controversate, după caz, fiind *exprimate* sau *neexprimate* în cadrul relațiilor intergrupuri. Prin raportare la reprezentările alternative, într-un context intergrupal marcat de tensiuni și contestații sociale, o RS polemică poate fi mai curând *ascunsă*. Mai ales dacă vorbim de o reprezentare alternativă contestată. Pentru a înțelege mai bine conținutul unei RS, cel *exprimabil* (decelabil) sau *non-exprimabil* (non-decelabil), trebuie să examinăm în profunzime procesul de producere a acelei reprezentări.

În ceea ce privește geneza RS polemice, la nivel de supoziții teoretice am putea delimita câteva traiectorii. Prima ar fi situația când acestea provin din anumite controverse istorice care nu au fost soluționate și care au devenit teme sensibile pentru generațiile următoare. În acest caz, conținutul RS nu se formează în baza cunoașterii sau experienței directe a grupului, dar are legătură cu evenimentele ingroup-ului din trecut și cu practicile sociale ale acestuia care sunt transmise generațiilor ulterioare. Altă traiectorie posibilă este atunci când RS polemice sunt puternic respinse de către grupul dominant și membrii grupului nu se percep ca fiind capabili de o confruntare publică. Aceasta se poate produce în contextul unui regim autoritar sau în cazul grupurilor stigmatizate. Și, în final, situațiile când RS polemice nu sunt exprimate în mod public pentru a evita potențiale disensiuni sociale și conflicte intergrupuri. Este cazul când RS ating culminări care le transformă în subiecte deranjante, intolerabile și insuportabile, ceea ce face ca *thematizarea* legată de aceste reprezentări să nu se producă. În acest fel, motivul de care subiectele sensibile nu sunt discutate (cel puțin, nu în spațiile publice) este faptul că nu poate fi atins un consens la nivel integrupuri.

Concluzii și direcții ulterioare de cercetare

Cu referire la clasificarea RS propusă de S.Moscovici, una dintre problemele care nu au fost elucidate până în prezent este următoarea: putem oare vorbi despre RS polemice ca despre o categorie separată, autonomă, sau este vorba

de o tranziție a aceleiași reprezentări în timp, de la o RS polemică la una cu statut hegemonic? În acest sens, considerăm că ambele versiuni sunt posibile, sugerând în acest sens două premise de investigare: 1) RS polemice pot exista un timp relativ îndelungat, având un statut autonom într-un cadru social, fie că sunt exprimate deschis, fie că sunt tabuizate și 2) RS polemice pot atinge pe parcurs o poziție dominantă, în funcție de capacitatea grupului de afirmare, de negociere și de persistență în timp (*a se vedea* teoria minorităților active). Astfel, credem că studiile ulterioare ar trebui să analizeze în profunzime *cum* și *în ce* condiții sociale sau politice se produce transformarea unei reprezentări din una polemică în una hegemonică, respectiv, ce se întâmplă cu RS polemice care nu ating un statut hegemonic la nivel societal și cum sunt negociate aceste reprezentăti la nivel societal și intergrupal.

Referințe:

1. MOSCOVICI, S. Notes towards a descriptions of social representations. In: *European Journal of Social Psychology,* 1988, vol.18, p.211-250.
2. HOWARTH, C. A social representation is not a quiet thing: exploring the critical potential of social representation theory. In: *British Journal of Social Psychology,* 2006, vol.45, p.65-86.
3. AUGUSTINOS, M. and RIGGS, D. Representing „us" and „them". Constructing white identities in everyday talk, In: G.MOLONEY and I.WALKER (Eds.). *Social representations and identity. Content, process, and power.* New York: Palgrave Macmillan, 2007, p.109-130.
4. BEN-ASHER, S. Hegemonic, Emancipated and Polemic Social Representations: Parental Dialogue, Regarding Israeli Naval Comandos Training in Polluting Water. In: *Papers on Social Representations,* 2003, no.12, p.6.1-6.12.
5. LIU, J. *et al.* Social identity and the perception of history: cultural representations of Aotearoa/ New Zealand. In: *European Journal of Social Psychology,* 1999, vol.29, p.1021-147.
6. HOWARTH, C. *Op. cit.*
7. *Apud* GLĂVEANU, V.P. What differences make a difference? A discussion of hegemony, resistence and representation. In: *Papers on Social Representations,* 2009, vol. 18, p.2.1-2.22.
8. BEN-ASHER, S. *Op. cit.*
9. *Ibidem.*
10. VALA, J. *et al.* Validation of polemical social representations: introducing the intergroup differentiation of heterogeneity. In: *Social Science Information*, 1998, vol.37, no.3, p.469-492.
11. ZAMPERINI, A. *et al.* Social representations of protest and police after the

Genoa G8 summit: a qualitative analysis of the activist accounts of events. In: *Papers on Social Representations,* 2012, vol.21, p.15.1-15.30.

12. LIU, J. *et al. Op. cit.*
13. MONTIEL, C. and GUZMAN, J. Social representations of a controversial peace agreement: Subjective public meanings of the GRP-MILF MOA. In: *Philippine Political Science Journal,* 2011, vol.32, no.35, p.37-72.
14. *Apud* JASPAL, R. *et al*. Human responses to climate change: Social representations, identity and socio-psychological action. In: *Environmental Communication,* 2014, no.8, pp.110-130.
15. DEAUX, K. and VILLEY, S. Moving people and shifting representations. Making immigrant identities. In: MOLONEY, G. and WALKER, I. (Eds.). *Social representations and identity. Content, process, and power* (ch. 2). New York: Palgrave Macmillan, 2007, p.9-30.
16. BEN-ASHER, S. *Op. cit.*
17. HOWARTH, C. *Op. cit.*
18. DEAUX, K. and VILLEY, S. *Op. cit.*
19. COJOCARU, N. *Obiecte sensibile, reprezentări polemice și relații intergrupuri. Conceptualizări teoretico-metodologice și ilustrări empirice*. Chișinău: „Primex-Com", 2018.
20. GILLESPIE, A. Social representations, alternative representations, and semantic barriers. In: *Journal for the Theory of Social Behavior,* 2008, vol.38, no.4, p.375-391.
21. WAGONER, B. Collective remembering as a process of social representation. In: G. SAMMUT; E. ANDREOLI; G. GASKELL and J. VALSINER (Eds.). *The Cambridge Handbook of Social Representations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, p.143-162.
22. POP, A. On the notion of polemic social representations – theoretical developments and empirical contributions. In: *Societal and Political Psychology Review,* 2012, vol.3, no.2, p.109-124.
23. *Ibidem.*
24. *Ibidem.*
25. LIU, L. Sensitising concept, themata and sharedness: A dialogical perspective of social representations. In: *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 2004, no.34 (3), p.249-265.
26. LAHLOU, S. Social representations and individual representations: What is the difference? And why are individual representations similar? In: *Journal of Psychology and Pedagogics*, 2021, vol.18, no.2, p.315-331.
27. POP, A. *Op. cit.*
28. HOWARTH, C. *Op. cit.*

29. MARKOVÁ, I. *Dialogistica şi reprezentările sociale* (trad. eng. de M.Tarpalaru, argument de A.Neculau). Iaşi: Polirom, 2003/2004.

Date despre autor:

Natalia COJOCARU, doctor în psihologie, conferențiar universitar, Departamentul Psihologie, Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației, Sociologie și Asistență Socială, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova

E-mail: natalia.cojocaru@usm.md

ORCID: 0000-0001-8885-3865